

Bohumír Indra: Zaniklé vodní mlýny v Hranicích

Původně otištěno in: Zpravodaj města Hranic a lázní Teplic nad Bečvou,
roč. 23, červenec–srpen 1981, s. 11–15;
znovu: Bohumír Indra: Historie hranických domů (Hranice, 2005),
s. 288–292.

Zaniklé vodní mlýny v Hranicích

Vodních mlýnů bylo kdysi v Hranicích šest, do jejich znárodnění v roce 1949 pracovaly však již jen tři. Dva z nich, mlýn Kratochvilův a Ležákův, ležely na vodní strouze s nestálou vodou, vedenou od stavu na Veličce ve Velké k Hornímu dvoru v Hranicích a dále k městu nad ulicí Na Hrázi až k Ležávovu mlýnu v Gallašově ulici, kde strouha ústila opět do Veličky. Třetí vodní mlýn, Váňův, ležel na potoku Ludině v ulici Mlýnský příkop, č. 6, proti budově gymnázia. Do konce 20. století byl ještě v provozu bývalý mlýn Kratochvilův, začleněný jako Mlýn Hranice do n.p. Mlýny a těstárny Pardubice.

Uvedené mlýny i tři starší vodní hranické mlýny, již dříve zaniklé, mají každý dlouhou a bohatou historii. Největší z nich, tzv. **Velký mlýn**, je doložen již na počátku 15. století. Ležel na vodním náhonu Bečvy za Černotínskou městskou bránou, který vedl od stavu na Bečvě, později zrušeného, ležícího proti Staré střelnici, k městským hradbám na Motošín a dále k Dolní bráně městské, a byl určen k zaplavení hradebního příkopu pro případ válečného nebezpečí při obležení města. Náhon se tam spojoval s Ludinou a ústil pak dále s Veličkou opět do Bečvy. Tento Velký mlýn, uvedený již v prvním privilegiu města Hranic, vydaném Janem z Cimburka roku 1431, daroval roku 1522 Vilém z Pernštejna městu Hranicím spolu s valchou při něm se všemi užitky ve prospěch města. Město však muselo platit z mlýna vysoký roční činžovní plat 43 kop a 4 groše na míšeňský počet. Podle Pernštejnova privilegia byli však hraničtí měšťané povinni mlít obilí na mouku i slad na pivo jen v tomto mlýně a vozit sukno na valchu při mlýně a platit stanovené poplatky za tyto služby městu. V prvních letech třicetileté války, za dobývání města císařskou armádou roku 1627, byl mlýn spálen i s předměstím Motošínem a ležel pak po desítky let v sutinách. Válkou pobořené, zchudlé a vylidněné město nemělo peníze na jeho opětné postavení, nenašel se ani žádný nájemce, který by se mlýna ujal a znovu jej uvedl do provozu. Přesto muselo město z tohoto pustého mlýna vrchnosti platit každoročně činžovní plat 43 zl. rýnských a 18 grošů. Úplné zkázy města a jeho velké zadluženosti využil ve svůj prospěch nový držitel města, kníže Maxmilián Dietrichštejn, jehož strýc, kardinál František z Dietrichštejna, získal roku 1622 konfiskované panství Hranice a Lipník darem od císaře za věrné služby za stavovského povstání. Dietrichštejn nabídl roku 1660 městu zproštění roční peněžní činže z pustého mlýna za odevzdání práva výběru mýta od všech povozů, zboží a dobytka, dováženého nebo prováženého městem. Toto privilegium na vybírání mýta dostalo město od krále Jiřího z Poděbrad roku 1464 na udržování mostů a cest vedoucích k městu. Město na tuto výměnu v tísní přistoupilo, a tak od roku 1660 mýto v Hranicích vybírala pak vrchnost ve svůj prospěch a zároveň si podržela právo opětného vystavění mlýna. Koncem 17. století chtěl kníže Ferdinand z Dietrichštejna postavit na místě zbořeného Velkého mlýna na Bečvě nový, papírový mlýn. Po několika vleklých komisích a dobrozdáních přizvaných papírnických mistrů v letech 1676–1681 bylo však od tohoto úmyslu upuštěno, protože voda Bečvy byla příliš měkká a na výrobu papíru se nehodila. Mlýn na

Bečvě nebyl pak již postaven, protože v Hranicích byl dostatek jiných vrchnostenských mlýnů, a tak zanikl, strouha byla později zasypaná.

Všechny ostatní hranické mlýny patřily už od porážky stavovského odboje hranické vrchnosti. S vrchnostenským, tzv. Horním dvorem (zbořeným roku 1972), připadlým po odsouzeném Václavu Molovi z Modřelic kardinálu z Dietrichštejna, připadl mu i **Horní mlýn** a pila při něm, ležící za Horním dvorem, na strouze Veličky. Tento mlýn měl vždy troje složení s kašníkem a pilu na desky. Vrchnost pronajímala pak mlýn a pilu nájemným mlynářům za roční nájemný plat 170 zl. až do druhé poloviny 18. století, kdy mlýn prodala mlynáři Janu Ertlovi. Při vojenské konskripci města roku 1804 dostal mlýn s pilou popisné číslo 334. Roku 1820 jej držel mlynář Karel Ertel, spolu s pilou a zahradou při něm. Nad mlýnem ležel Horní dvůr čp. 333 s dvěma ovocnými zahradami, pod mlýnem s pilou byly vrchnostenské rybí haltěře neboli sádky s domkem porybného čp. 335. Koncem 19. století byl provoz mlýna zastaven pro nestálou vodu a nerentabilitnost. Objekt koupila opět zpět vrchnost, která budovu mlýna pronajala roku 1904 Rolnickému mlékařskému družstvu, které mlýn adaptovalo na mlékárnu. Při parcelaci velkostatku koupil roku 1928 v licitaci budovu mlékárny od velkostatku Josef Číhal, zednický a tesařský mistr z Rakova, družstvo přeneslo svůj provoz do nových, vhodnějších prostor v Čaputově ulici, čp. 283. Číhal adaptoval budovu staré mlékárny za Horním dvorem na parní pilu, která byla pak v provozu až do padesátých let minulého století. Přestavěná budova bývalého mlýna a pily čp. 334 stojí v Bezručově ulici podnes.

Druhý mlýn na konci strouhy Veličky v Gallašově ulici byl až do konce 19. století nazýván **Klichovský mlýn** a Gallašova ulice byla ulicí Klichovskou. Mlýn byl tak pojmenován podle posledních držitelů mlýna, než si jej přisvojila hranická vrchnost. Mlynářská rodina Klichů držela mlýn už počátkem 16. století až do třicetileté války, kdy byl mlýn vypálen a zpusťl. Opuštěný mlýn zabral kníže Dietrichštejn a vyplatil dědické podíly posledního mlynáře Pavla Klicha. Vrchnost mlýn opět postavila a dala do provozu a pronajímala jej jako dominikální mlýn nájemným mlynářům za roční nájemné 170 zl., vrchnostenská správa byla však povinna jako u všech dominikálních mlýnů opravovat vodní kolo a vodní koryto vlastním nákladem. R. 1771 však vrchnost mlýn prodala mlynáři Václavu Závěšickému, jehož vdova se pak provdala za mlynáře Silvestra Kellnera. Mlýn dostal při konskripci čp. 140. Klichovský mlýn měl rovněž troje složení a kašník. Kellner mlýn v první polovině 19. století přestavěl a v té podobě se udržel až do r. 1980. Posledními jeho držiteli byl mlynář Leopold Mansbart a od r. 1930 mlynář Jaroslav Ležák. Mlýn byl zařízen na vodní, parní i elektrický pohon i na výrobu elektřiny. Mlynář Ležák pracoval ve mlýně i po znárodnění mlýna, kdy byl mlýn převzat n.p. Severomoravské mlýny Olomouc, provozováno tam bylo již jen šrotování pro zemědělská družstva. Po tragické smrti Ležákově r. 1968 byl provoz mlýna zastaven. Objekt sloužil pak jen jako obytná budova. Po zboření starých domků ulice Na Hrázi a na levém břehu potoka Veličky v Gallašově ulici pro výstavbu nového sídliště byla roku 1980 zbořena též budova starého mlýna. Pro starší generaci Hraníčáků to byl Mansbartův mlýn, pro mladší Ležákův.

•• Klichovský / Ležákův mlýn (čp. 140) v 50. letech 20. století.

Váňův mlýn, ležící na Ludině, byl do poloviny 19. století nazýván Holubovský mlýn, nebo také Malý mlýn, protože měl jen jedno složení a kašník. Tento mlýn, v městských knihách 16. století označený jako mlýn Zvěrkovský, koupil roku 1619 od mlynáře Zvěrka rytíř Alexandr Holub z Nadějova, jemuž patřil též dvůr, ležící nad mlýnem v Horní ulici. Holub byl po několik let vrchnostenským úředníkem (správcem) hranického panství za Václava Mola z Modřelic. Roku 1619, za stavovského odboje byl důstojníkem vojska moravských stavů, po porážce odboje roku 1621 uprchl. Kardinál Dietrichštejn mu zabavil všechnu majetek jako rebelantu proti císaři. V roce 1626 se dal Holub znovu do vojenských služeb proticísařské armády a vytvořil z emigrantů vlastní vojenský oddíl, po konečné porážce byl zajat a jako arcirebel v roce 1627 šel v Opavě. Kardinál Dietrichštejn zabavil v Hranicích i dvůr Holubovy manželky Anny Troubecké, ležící u Veličky v Novosadech, a daroval jej pak hranické faře. Jako Farářův dvůr na konci Nerudovy ulice existoval ještě v 19. století. Zabavený Holubův mlýn byl jako dominikální rovněž pronajímán mlynářům, za roční nájemný plat 80 zl. V roce 1771 byl mlýn vrchností prodán mlynáři Josefu Štřelcovi, který jej opět prodal roku 1789 Karlu Hlaváčovi. Při číslování domů dostal mlýn popisné číslo 307 a roku 1820 jej držel mlynář Karel Kurfürst. K mlýnu patřila menší zahrada a pole. Před mlýnem níže na Ludině stála budova židovského lazaretu (čp. XVIII), zbořená v 19. století. Posledními majiteli

mlýna počátkem 20. století byl mlynář Martin Váňa, od konce třicátých let jeho syn Jaroslav Váňa. Po znárodnění roku 1949 byl provoz mlýna zastaven, stávek na potoce nad mlýnem odstraněn a budova používána jako klubovna TJ Sigmy, jízdárna a nakonec jako skladiště a betonárna Pozemních staveb. Počátkem roku 1981 byla budova starého mlýna zbourána a odstraněna.

Mlýn Kratochvilův (Tovačovského ulice čp. 346) byl postaven na vodní strouze Veličky mezi Horním mlýnem a Klichovským mlýnem. V 16. století to byl mlýn Hovurkovský, nazývaný tak podle mlynáře Hovurky. Počátkem 17. století patřil městu a byla při něm valcha na valchování postavů suken hranických soukeníků. Tak jako mlýn Horní a Klichovský často v létě pro nedostatek vody nepracoval, v zimě opět pro zamrznutí strouhy. V roce 1615 zastavilo město Hranice tento obecní mlýn pro velké dluhy za 600 zlatých hranické vrchnosti, Václavu Molovi z Modřelic. Ten pak, když bylo velké sucho a nedostatek vody, a v žádném mlýně okolo města nemohli mlít, dal mlýn rozebrat a odvezl mlýnské kameny a vše od železa a dřeva ke slavičskému Paninu rybníku, pod jehož hrází postavil nový mlýn, protože tu byla stálá voda. Město Molovi dluh nezaplatilo, všechn jeho majetek připadl Dietrichštejnovi, tak zabrala vrchnost i místo bývalého mlýna a postavila tu roku 1681 dominikální vrchnostenskou valchu pro valchování suken hranických soukeníků. Byla pak nazývána Vrchní valcha, na rozdíl do druhé knížecí valchy u Drahotuš. Koncem 18. století byla pouze přední část obytné budovy Vrchní valchy postavena z kamene, zadní díl byl jen ze dřeva, také valchovna se střechou byly v bídném stavu. Pro úpadek hranického soukenictví prodala vrchnost roku 1856 valchu Josefu Drexlerovi, po něm ji koupil Antonín Balliš, který ji držel ještě před první světovou válkou jako valchu a prádelnu. Později byla budova valchy opět přestavěna na mlýn mlynářem Stanislavem Kratochvilem, který jej vedl za první republiky i za okupace. Mlýn byl zařízen na vodní i elektrický pohon. Po zrušení a zasypaní vodního náhonu Veličky pracoval pouze na pohon elektrický. Je to poslední mlýn, který byl v provozu ještě koncem 20. století.

Již v 18. století zanikl **mlýn Vojtkovský**, ležící na potoce Ludině pod městem u městské fortny neboli tzv. Mlýnské brány městské, nazývané také bránou Černotínskou. Tento mlýn koupil roku 1595 od města mlynář Vojtek, ale roku 1612 jej prodal vrchnosti, Václavu Molovi, za 900 zl. Mol zastavil provoz mlýna ve prospěch ostatních vrchnostenských mlýnů, mlýn tak zcela zpustl. Mol zaplatil jen třetinu kupní ceny, zbytek splácela do roku 1639 dědicům Vojtkovským nová vrchnost, kníže Dietrichštejn. Po smrti siroteků Vojtkovských připadla podle privilegia města polovina zbývající částky vrchnosti, druhá polovina městu. Poněvadž o výstavbu a nájem zpustlého mlýna neměl nikdo zájem, prodala vrchnost roku 1681 budovu pustého mlýna za 250 zl. Tomáši Kašpaříkovi s podmínkou, že na tom místě nikdy nepostaví nový mlýn, pouze chalupu k obývání. Mlýnské právo si vyhradila vrchnost. Když pak v roce 1711 vrchnostenská olejna, umístěná od osmdesátých let 17. století v Čaputovském dvoře, již nevyhovovala a bylo nutné postavit novou lisovnu oleje, postavila ji vrchnost na Ludině, na místě bývalého mlýna v Černotínské bráně. Byla to velká budova

•• Váňův mlýn (čp. 307) v 60. letech 20. století.

a vrchnostenská olejna tu pracovala do konce 18. století. Po zastavení provozu využila vrchnost svého práva a proti vůli a rekursům hranické obce prodala roku 1804 dominikální budovu olejny s přílehlou zahradou k ubytování osmi židovských rodin. K budově bývalé olejny byly přistavěny dvě židovské chalupy, označené římskými popisnými čísly židovských domů XIX až XXI samostatně Politické židovské obce v Hranicích, jíž byly podřízeny a k ní připojeny. Po zrušení židovské obce v Hranicích roku 1919 byly domy připojeny k městu a označeny arabskými popisnými čísly. Obě staré chalupy byly po roku 1945 zbořeny. Dnes stojí na místě bývalé olejny domy čp. 1339–1341.

K městu Hranicím nepatřil **Trávnícký mlýn**, postavený na vodním náhonu řeky Bečvy v polích na katastru města Drahotuš. Dala jej postavit roku 1582 vrchnost po prokopání vodní strouhy starým řečištěm, kudy Bečva dříve tekla, a po vybudování nového stavu na Bečvě, jímž byla voda Bečvy hnána na nový mlýn. Byl to největší mlýn na hranicko-drahotušském panství, ležící na stálé vodě. Měl pět složení a kašník. Od 18. století byl rovněž pronajímán vrchností nájemným mlynářům za roční plat 300 zl. V 19. století byl panstvím rovněž odprodán. Za první republiky a okupace byli jeho majiteli Ludvík Wellart a syn, mlýn byl proto nazýván též Wellartův mlýn (Drahotuše, čp. 188). Po znárodnění byl provoz starého mlýna zastaven. Staré objekty mlýna byly postupně přestavěny a adaptovány pro skladové prostory.